Írta: Andrásfalvy Bertalan
2016. december 30. péntek, 00:00 - Módosítás: 2016. december 30. péntek, 10:47

A mohácsiak halászata a XVIII. és XIX. században

A Duna partjára települt Mohács népének mindig igen fontos megélhetési forrása volt a halászat, de ennek jelentőségéről és mikéntjéről először csak a török kori defterekben találunk adatokat. 1545 januárja és májusa közti időben Mohács adójövedelmei közt a hal fele (halketted) címén 407, haltizedként 1378 akcsét jegyeztek fel a defterekbe. [1] A kétféle halászat után szedett adó értelmezése még vita tárgya; lehet, hogy az értékesebb hal felét, az értéktelenebbeknek csak tizedét követelte a török, más vélemény szerint a halastavakból követelte a kettedet, a folyóvizekből pedig a tizedet.
[2]
Mohács idézett adótételeinél sokkal nagyobb pl. Bátaszék vagy Báta halászati jövedelme; de

nem tudjuk, hogy ekkor Mohácshoz mekkora terület tartozott s vajon a Sziget halászatának jövedelmét is ide számították-e?

XVIII. századi tanúkihallgatásokból megtudjuk, hogy a török kor végén két Mohács létezett. Az egyik a mai város volt és lakói főként délszláv, töröknek fegyverrel is szolgáló martalócok voltak, míg a magyarok átköltöztek a Szigetbe s ott Kis-Mohácson lakva más török földesúrnak engedelméből halászták a sziget halászásra alkalmas vizeit.

A felszabadító háborúk viszontagságai után az adók kivetése és behajtása néhány évig késett. Az 1742 augusztusában tartott tanúkihallgatások alapján a következőképpen rajzolhatjuk meg Mohács város halászati jogának alakulását ebben az időben.

A város török alól való felszabadulása után az itt élő szerbek katonai kiváltságokat kaptak és ezzel adómentességet. Néhány sajkájuk részt vett Belgrád ostrománál is, de kapitányukat Szigetvár visszavételekor tanúsított magatartásáért a haditörvényszék kivégeztette. A törökkel kötött béke után a mohácsi szerbség már nem tarthatta fenn katonai kiváltságait és adómentességét és jobbággyá lett, mint a többséget alkotó sokacok és magyarok, de földesuruk, a pécsi püspök, eleinte a halászat szabad gyakorlatát nem korlátozta és nem adóztatta, a viszonylag forgalmas mezővárossal pedig szerződést kötött a robot és a kilenced megváltására.

A kuruc háborúk során a város szerb lakossága elmenekült s valószínű megcsappant létszámmal ülte meg ismét helyét. Az egy összegben fizetett árendába a kocsmáltatás, a mészárszék-tartás, és halászás szabadságát is beleértették, s más falvakból is ismert szolgáltatásként, 1711-től Pécsre a püspöknek heti, vagy böjtös halat vittek. Nem sokkal később a földesúr látva más földesurak halászatból folyó jövedelmeit, új feltételeket szabott a halászás átengedéséért: mivel a mohácsiak *„minden nemű Toóknak gondviselését és hálóknak erectióját magokra föl vállalták”* , a püspök a halászat jövedelmének csak egy harmadát követelte magának. Mások némiképp másképpen tudták a harmadrész adásának okát 1743-ban. Szerintük a városnak mindig volt egy hálója, melynek fogásából senkinek nem adóztak, s csak annak a hálónak a zsákmányából kapott részt a püspök, melyet az ő költségén állítottak fel. Ismét más tanú úgy vallott, hogy a háló jövedelmét 3 részre osztották fel, egy rész volt a hálóé, vagyis a városé, egy a halászoké és egy pedig a püspöké, a földesúré. Ismét más tanú arról is tudott, hogy amikor a város rövid ideig a Kamara birtokába került, Jány, a birtok bérlője szintén készíttetett magának egy hálót és azzal magának halásztatott. Jány halála után az uradalom tiszttartója ezt lefoglalta és azóta harmados az azzal való halászat.

A mintegy 20 tanú vallomásában tulajdonképpen nincs lényeges ellentmondás, a tanúk más és más időpont változó joggyakorlatát mondták el, s közülük nem egy utalt is a változásra. A nagy költséggel készült két öregháló közül pedig valószínű az egyik időközben el is pusztult, mivel a tanúk közt volt olyan is, aki csak egyről beszélt már. Ugyanakkor látható az is nem egy vallomásból, hogy csak bizonyos szerszámmal és bizonyos halászó vizek halászatáról van szó, az *„Uraságh Halászó vizéről”*, melyeket valószínű a tárgyalt időben, 1711 és 1724 között foglalt le magának a földesúr. Tehát az e vizekben öreg hálóval fogott halászat volt harmados. Nyilván a legnagyobb, legmélyebb vizekben, a legnagyobb hálóval lehetett fogni a legértékesebb halakat, más szóval csak az értékesebb nagyobb halfélék fogásának jogát vizsgálták meg. A név szerint említett *,,Mohácsy Fok”*-ban (ezen álló, fából, vesszőből épített rekeszt sejthetünk) és *„kinek kinek Veiszekben és Gorékban és más ollas módokkal szabad volt halásznyi,"* vagyis a vejszézésre alkalmas sekélyebb vizű tavakban és nádasokban, természetesen kisebb és értéktelenebb halakra. Az utóbbi, értéktelenebb vizek halászatának szabadsága később egy Récs nevű tiszttartó idejében „meg csökkent", vagyis ezekből az egész évben működő kisebb szerszámokból kellett heti halat rendszeresen küldeni Pécsre a püspökség pénteki konyhájára, mert a nagy öreg hálóval való halászatnak megvolt a maga ideje. [3]

Az egy évvel később megejtett másik tanúvallomásból több részletet tudunk meg s ezek igazolják feltevésünket. [4]

Itt ugyanis négy, az uraság által lefoglalt halászó tavat említenek, ezek közül név szerint a Földvári tavat és a Csök Dunát (ez utóbbi talán a Riha?). A négy nyilván legnagyobb halastón kívül az uraságé volt a Vizafogó hely, Vizák helye (lat: Captura Husonum, Locus Husonum), melyen az uraságnak harmadrész járt a fogásból — minden más helyen fogott (értékesebb) halból egy harmadot a város követelt magának, vagyis a mohácsi közösség.

A két szerencsésen fennmaradt tanúkihallgatásból kirajzolódó kép a mohácsi lakosok halászati jogából beleillik abba a képbe, amit a Duna mente paraszti halászati jogáról eddig a XVIII. századra vonatkozóan megtudtunk. [5] Mohács esete is a paraszti halászat viszonylagos nagy szabadságát bizonyítja, különösen, ha a tőlünk nyugatra eső európai joggyakorlattal vetjük össze. Ez a halászati szabadság a XVIII. század folyamán kis mértékben, a XIX. században erőteljesen megszűkült mindenhol — legkevésbé azonban éppen Mohács, illetőleg annak Sziget-birtokán, a szigeti tavakban és mocsarakban. Ez a Mohácsi Sziget sajátos, mondhatnánk rendhagyó státuszából következett, melyen a városnak nagyobb haszonélvezete volt mint az uradalomnak és ezt hosszú pereskedések során egészen az elkülönözésig, az 1870-es évekig sikeresen meg is védte. [6]

Lássuk hát a mohácsiak halászatának XVIII. századi feltételeit és módját.

A halászó vizek legért

ékesebbje a Duna volt. A Dunán sokkal nehezebb fogni halat, mint a sekélyebb vizekben, de itt éltek és jártak a legnagyobb és legértékesebb halak, a vizák, tokok, ma már ismeretlen csontos halak. A csontos halak, a vizafélék családjából már csak hébe-hóba a kisebb kecsege kerül kézre a Duna ezen szakaszán, a vizák pedig valamikor több mázsát is nyomtak. Kemény fehér húsukat lesózva hordókban külföldre is szállították. A bécsi udvarban is csemegének számított a viza-hús, nem egy Duna menti falu ezzel adózott. A vizák fogására a folyónak bizonyos, szigetes szakaszai voltak alkalmasok s ezek a viza fogó helyek már a középkorban királyi adományozás és sok pereskedés tárgyai. Ilyen viza-fogó hely volt Mohács határában is a Dunán, erre utal az idézett latin nyelvű 1744-es tanúvallomás
„Locus Husonum, Captura Husonum”
elnevezés, de pontos helyét nem tudjuk. A vizafogás főidénye ősszel volt és hálóval való bekerítésük látványosságszámba ment, nagy készületet és szakértelmet igényelt. Igen szép leírást ad erről Bél Mátyás éppen 1702-ből Dunaföldvárról.
[7]
A „tanyát” a földvári halászok 100 öl hosszú, 5–6 öl mély erős hálóval kerítették be. Ilyenféle lehetett a mohácsi tanúkihallgatásban említett öregháló is. 8–10 legény ült ladikba meztelen testtel, csak derékkötővel. Mikor a hálót már a sekélyebb vízre húzták, a halászok a vízbe ugráltak és a vizákat az iszapos part felé zavarták. Mikor azok már tovább úszni nem tudtak, a legények megragadtak egy-egy vizát, hasát vakargatva lecsillapították, majd száján és kopoltyúján át kötelet fűzve a parti karókhoz kötötték, ahol már több száz nagy viza volt kikötve. A mohácsiak hasonló viza-fogásáról sajnos nincsen leírásunk vagy adatunk. Egy Tolnáról származó 1800-ban készült leírás teljesen megegyezik Bél dunaföldváriéval és ez azt bizonyítja, hogy a vizafogás a Duna e szakaszán századokon át változatlan volt.

A Duna mellett a Baracskai vagy öreg Duna, a Földvári tó, a Csök Duna, mely talán a Riha-tóval azonos, voltak a földesúr által lefoglalt fontosabb halászóvizek. Ezekben, éppen úgy mint a Dunán több, hálóvetésre alkalmas részlet volt, melyet régi halász-nyelven „tanyának”, „tanya-vetésnek” neveztek. Későbbi feljegyzésekből tudjuk, hogy egy-egy, valószínű öregháló kezeléséhez szükséges 8–10-es csapat „halászsereg" vagy „kompánia” élén álló halászt itt Mohácsott nem csak „tómesternek” mint arra a Duna e szakaszán más helyről is vannak adataink, hanem „tanya mesternek” is nevezték. A tanya vagy tómesterség szakértelmet kívánó szakma volt, melyet több évig kellett tanulni még a mohácsi halászcéh megalakulása előtt is. 1763-ban egy mohácsi lakos eladta szőlőjét,
„mivel által látta, hogy két úrnak nehéz legyen szolgálni, Szőlőt is egy időben munkálni, Tanya mesterséget is űzni és tanulni.”
[8]
A tómesterek (lat: magister piscinarum) — később vagy az uradalom halász-szakemberei, vagy egy-egy halászóvíz bérlői, felettük a tavak ispánja (lat: spanus piscinarum) állt, aki felügyelt tevékenységükre, és esküttjei (lat: piscinarum dominalium juratus), segítségével beszedte az uradalomnak járó részt vagy bérösszeget. Azok felett a tómesterek illetve halászok felett, akik a város területén, tehát az uradalomnak fenntartott vizeken kívül fogták a halakat, a halász-eskütt állt (lat: iuratus piscationis), aki hivatalból minden nagyobb halászáson jelen volt, hogy a részt a városnak abból kivegye, vagy pénzben szedje be. A Duna mentén egy-egy faluban ennek a tóbíró felelt meg; a mohácsi halászó vizek bősége és kiterjedése lehetett az oka annak, hogy e bizalmi embereket nem bírónak, melyből egy faluban egy szokott lenni csak, hanem esküttnek nevezték el. Amíg tehát a tómester elsősorban a halászat szakembere, a halász-eskütt hites adószedője és ellenőre volt annak.

A legjobb, az uradalomnak fenntartott elsőrendű halászó vizek után következtek a kisebb-nagyobb időszakosan megnevekedő vízzel rendelkező sekélyebb tavak, holtágak és medrek, melyek felett a város rendelkezett, melyben csak a vízért bért fizetők vagy a zsákmányból részt adók halászhattak. Az uradalommal folytatott perek és szerződések során úgy látszik, hogy ezeknek haszonvételét és egyáltalán a szabad halászat jogát a város már a XVIII. században egy összegben, az árendától függetlenül megváltotta, és ezt az összeget részint az értékesebb másodrendű vizek további bérbeadása, részint a beszedett rész értékesítéséből fedezte. Voltak olyan esztendők, hogy az uradalomnak előre kifizetett összeget a város nem tudta behajtani a lakosokon, illetve azokon, akik nagyobb területekre kizárólagos halászati jogot váltottak. [9]

Ahhoz, hogy az élő Dunától elszakadt holtágak, tavak friss víz- és halutánpótlást kapjanak, szükséges volt azokat mesterséges csatornákkal, úgynevezett fokokkal összekötni az élővízzel. A Duna vízszintje változásának megfelelően e fokokban hol be, hol kifelé folyt a víz és a vízzel együtt a halak is. Egy-egy nagyobb halászó tó lehalászására is ezek a szűk csatornák voltak a legalkalmasabbak; ugyanis a halak amikor megérzik a víz apadását mind az élővíz felé igyekeznek. Amikor a XVIII. század elején az uradalom a legjobb négy tóban, mint uradalmi

halászó vízben a halászatot a jobbágyok számára korlátozta, valószínűleg elmulasztotta a két legfontosabb tó, a Földvári Tó és a Csök Duna közös fokja, az Ostyafok használatának szabályozását s azt a jobbágyok, bizonyosan tiltakozásul és bosszúból is nem csak apadóra (vagyis apadáskor), hanem dagadóra (vagyis áradás idején), amikor a víz és hal az ártérbe kifelé igyekezett, rekesszel lezárták. Ez kétségtelenül sértette

az ártér használatában kialakított hagyományos jogszokást és az uradalom a megyéhez fordult orvoslásért. A kihallgatott tanúk azt vallották, hogy *„minden bizonnyal a kérdésbe vett, közönségesen Ostya foknak nevezett vízkapunak bezárása nagy és jóvátehetetlen kárt hoz Földvári Tó és Csök Duna nevű halastavakra, mivel e kapun mint Kanálison a kiáradt Dunából az említett halastavakba a halak beme nni szoktak. A kapu lezárása a halak bemenetelét a fent nevezett halastavakba megakadályozta és azokat minden haszonvételtől teljességgel megfosztja.”*
[10]
Sajnos a megye ítéletét nem ismerjük, nyilván érvényt szerzett a régi, egészen napjainkig élő, szájhagyományból is feljegyzett jogszokásnak, és áradáskor kötelesek voltak az Ostya fok rekeszeit nyitva tartani. Nem lehet talán véletlen e fok Ostya neve. Ostia latinul kaput jelent és más helyről latin nyelvű oklevelek többek közt e szóval is fordítják a magyar fok szót. Csaknem 150 évvel később Mohács város elkülönözési pere folyamán az uradalom ügyvédje már a nyugati mintára alakított magyar joggyakorlatot tartotta perdöntőnek és a halászatot ennek megfelelően kizárólagos földesúri jognak tekintette, mely
„a fennforgó úrbéri rendezés tárgyát nem képezheti, s így a szigetben fekvő halastavak, valamint a halaknak azokba bocsájtásához és tenyésztéséhez szükséges fokok — az elválasztó
(ti. az uradalom és az úrbéresek területét a szigeten elkülönítő)
határvonalon kívül, vagy belül — az uradalom kizárólagos tulajdonai maradnak. Egyetlen mohácsiaknak jutott halastó a Zátony tó. Ide kellenek
(ti. ebbe a tóba vezetik a vizet és a halat)
a Sáros, Simia, Konda, Écs, Kutas, Rásztok és Disznó vize.”
[11]
A halászati jog ilyen nagy változásán túl az idézet a halastavak és a hozzájuk vizet vezető fokok szoros összetartozását bizonyítja. A nagyobb tavakba, holtágakba valószínű közmunkával, közös erővel építettek fokot, csatornát az egykori jobbágyok. A fokok útjának kijelölése, annak kiásása bizonyára szakértelmet kívánt s ezzel a tómesterek rendelkeztek. Egy-egy fok több

kilométer hosszú is lehetett, s nem csak magasabb szinteket, a vizek folyását kísérő természetes hátakat, a folyó maga rakta elsáncolásait metszették át csatornájával, hanem alacsonyabb, mocsaras, nádas területeken keresztül is bemélyítették és kiépítették. Igen szépen mutatja ezt éppen a Földvári tónak és fokának ábrázolása az 1866-ban készült, az úrbéri elkülönözést előkészítő térkép.
[12]
Az is megfigyelhető - sok más régi térkép tanúságából megegyezően – hogy a fok mindig alulról vezeti a vizet a Dunából a halastavakba és elárasztható ártérbe, így lassan és rombolás nélkül hatolt fel a víz és apadáskor maradéktalanul távozhatott az ártérből. Más szóval az ártér legalacsonyabb pontját kötötte össze a mellette lévő Duna, folyásirányban lehetőség szerinti legtávolabbi, legalacsonyabb pontjával. Így a vízáradáskor gyakran a Duna mederrel párhuzamosan, de a Duna vizével ellentétes irányban áramlott a víz az ártérbe.

Az említett nagy és közösen épült, közös használatban lévő halászó vizek ellátására épült fokok mellett számtalan kisebb fok létezett, melyet egy-egy jobbágy, vagy család ásott kisebb laposok, rétségek elárasztásának biztosítására. Számos adatunk van ezek ásására is, melyekből egy levéltári tanúvallomást idézek 1771-ből. A kérdésbe vett fokot *„a régi török időben, akkorbeli Mohácsi lakos, Pere István nevű tsinálta volna, a többi fokok, melyeket a mostani határ jövés alkalmatosságával a Pere fokon felül látott és tapasztalt a Tanú is, e Tanúnak Mohácsról elmenetele után tsináltattak következendő képpen a Pere Foka a régi török időben csináltatván sokkal idősebb 25 esztendőnél, mely Pere fokát azért is a nem régen tsinált fokok közül jól meg ismerte . . . stb.”*
[13]
E fokokat igen szépen ábrázolja az a térképlap, mely feltehetően Vásárhelyi idejében készült Duna-mappáció másolata és melyet a mohácsi múzeum őriz. Ezenkívül igen szemléletesen mutatja, hogyan vágták át kis fokokkal a Dunát kísérő parti hátat, az a Duna szabályozást és kanyar átvágást előkészítő térképvázlat is, melyet Eisenhut György készített 1820-ban.
[14]
E fokok, mint az idézett tanúkihallgatásban, a készítő vagy használó nevét is viselhette, s rendszerint közelében volt e család elsőfoglalással szerzett szálláshelye és ártéri kertje, melyet gyümölcsfákkal ültetett körül. A fokban rekesszel, vejszével, emelő hálóval ez a család halászhatott, de ha a fokon keresztül más család halászóvize is kapott vizet és halat, azt csak apadásnál zárhatta el. Úgy tűnik, hogy e szállásokhoz kapcsolódó, kisebb és időszakosan használt fokok és halászóhelyek a múlt század közepéig, ha elvileg nem is, de gyakorlatilag mindig a szállásbirtokos szabad használatában voltak, arról külön nem adózott vagy részt nem adott. A tanyaként –s Mohácsott a vizsgált időben ezen mindig halászó helyet kell értenünk– számontartott uradalmi halászó helyeken a XVIII. század második felében már nem az uradalom halásztatott, hanem azt pénzért adta bérbe vállalkozó „tanya-mestereknek”. Az 1778-ban a mohácsi tanácsülés jegyzőkönyvébe

www.karpatmedence.net